

Att aktivera och synliggöra elevers förkunskaper (ämnesspecifik text: samhällskunskap)

Katarina Blennow & Johanna Karlsson, Lunds universitet

Syftet med ämnet samhällskunskap är bland annat att eleverna ska utveckla kunskaper som är betydelsefulla för att skapa förtroget med demokrati och mänskliga rättigheter (Skolverket, 2022). I den här texten kommer vi att visa exempel på hur lärare kan arbeta med aktiverande och synliggörande av nyanlända elevers tidigare kunskaper inom samhällskunskap utifrån dessa delar i kursplanen, och vi utgår från en inom samhällskunskapsämnet välkänd övning: ”Den öde ön”. Övningen finns i många olika varianter, men den går i huvudsak ut på att eleverna ska tänka sig in i att de tillsammans med ett antal personer i olika åldrar hamnar på en öde ö. På denna ö behöver de bygga upp ett samhälle tillsammans. Eftersom den här texten fokuserar på att aktivera och synliggöra elevers förkunskaper inför uppstarten av ett nytt arbetsområde kommer vi enbart att behandla uppstarten av denna övning, inte övningen i sin helhet.

En övning som ”Den öde ön” behöver förberedas genom att läraren tänker igenom vad som krävs av eleverna för att de ska kunna genomföra den. Övningen tar sin utgångspunkt i frågor som: ”Vad är egentligen ett samhälle?”, ”Hur kan beslutsfattande gå till i ett samhälle?”, ”Hur påverkar individer samhällen och hur påverkar samhällen individer?” och ”Vad behövs för att ett samhälle ska kunna kallas demokratiskt?”. För att kunna föra ett resonemang kring dessa frågor behöver eleverna

- vissa förkunskaper om hur ett samhälle fungerar
- förmågor för att kunna föra samtal, som exempelvis att kunna reflektera, resonera och belägga
- specifika ord och begrepp för att kunna arbeta med övningen.

För att kunna ge eleverna möjlighet att uppfylla övningens krav behöver arbetet följa en struktur som underlättar lärandet. Den här texten ger exempel på hur arbetet med övningen ”Den öde ön” kan ta avstamp i det kontextbundna och kognitivt enkla, det vill säga utgå från elevernas vardagskunskap och vardagsspråkliga nivå.

Att aktivera och synliggöra elevers förkunskaper – hur?

För att kunna planera ett arbete som ”Den öde ön” behöver läraren veta vilka egna erfarenheter och tidigare kunskaper som eleverna har med sig in i klassrummet. De

samhällsorienterande ämnena beskrivs som svåra för nyanlända elever, dels eftersom de innehåller ett avancerat ämnesspråk, dels eftersom undervisningen kan skilja sig mycket från den undervisning i samhällskunskap, historia, religion och geografi som eleverna eventuellt har fått tidigare (SOU, 2017/54). Därför är det viktigt att läraren för ett samtal med eleverna om vad ämnet samhällskunskap i Sverige innebär. Alla nyanlända elever har kunskaper med sig från tidigare skolgång eller erfarenheter utanför skolan när det gäller områden inom samhällskunskap, men det är inte säkert att eleverna är medvetna om att dessa förkunskaper kan kopplas ihop med det svenska skolämnet samhällskunskap. I dokumentationen från den inledande kartläggningen, steg 1 och 2 (Skolverket, 2016a, 2016b), finns en hel del information som kan vara till nytta vid planeringen av undervisningen. Förutom information om läsvanor, skolbakgrund, språkbakgrund och annat som generellt är viktigt att veta finns det troligen också information om vilka typer av länder och samhällen som eleven har erfarenhet av. Om kartläggningen i ämnet samhällskunskap steg 3 (Skolverket, 2016c) är gjord finns också där viktig information inför denna övning, information som exempelvis rör elevernas tidigare erfarenheter av skolämnet och deras vana vid att kunna resonera och reflektera.

Inför uppstarten av ett arbete är det värdefullt att ta kontakt med elevernas modersmålslärare och lärare i svenska som andraspråk. Ett samarbete mellan modersmålsundervisningen, svenska som andraspråk och övriga ämnen är oftast mycket fruktbart eftersom det inte bara ökar möjligheten för eleven att få fördjupade kunskaper i ämnesinnehållet utan även möjligheten att stärkas såväl i det svenska språket som i modersmålet (Skolverket, 2016). Finns det möjlighet att arbeta med samma innehåll i de olika ämnena? Finns det delar av arbetet som kan samplaneras? Även elevernas studiehandledare behöver involveras tidigt i samarbetet för att ha möjlighet att sätta sig in i arbetsområdet innan det sätter igång, men även för att eventuellt kunna vara delaktig i arbetsområdets planering. Det kan vara till hjälp att använda sig av en gemensam webbplattform där lärare och studiehandledare kan dela med sig av exempelvis arbetets upplägg, texter och begreppslistor i förväg så att alla kan förbereda sig och planera sitt arbete. På så vis skapas förutsättningar för planering av språk- och kunskapsutvecklande undervisning.

Som nämndes i den generella texten till denna del är olika former av associationsövningar ett vanligt och ofta effektivt sätt att påbörja ett arbetsområde. En bild, ett ord eller ett fysiskt föremål som hör till arbetsområdet kan visas upp för att få eleverna att tänka och associera kring ämnet. Detta är ett sätt för läraren både att snabbt få en överblick av vad eleverna redan vet och att hjälpa eleverna att aktivera både medvetna och omedvetna förkunskaper inom området. Övningen i den här texten, ”Den öde ön”, skulle exempelvis kunna börja med en association kring ordet *samhälle*. Här kan det finnas behov av både studiehandledare och översättningsverktyg, men det är viktigt att eleverna får använda sig av sina samlade språkliga resurser för att kunna ge

sitt bidrag till övningen. För att göra resultatet synligt för alla kan läraren ta hjälp av exempelvis *begreppsmoln*.

Figur 1.

Exempel på begreppsmoln där elever i årskurs 7 har associerat till ordet *samhälle* som en introduktion till övningen ”Den öde ön”. Orden som är störst i bilden är ord som nämdes flest gånger. Bild: Johanna Karlsson, Lunds universitet.

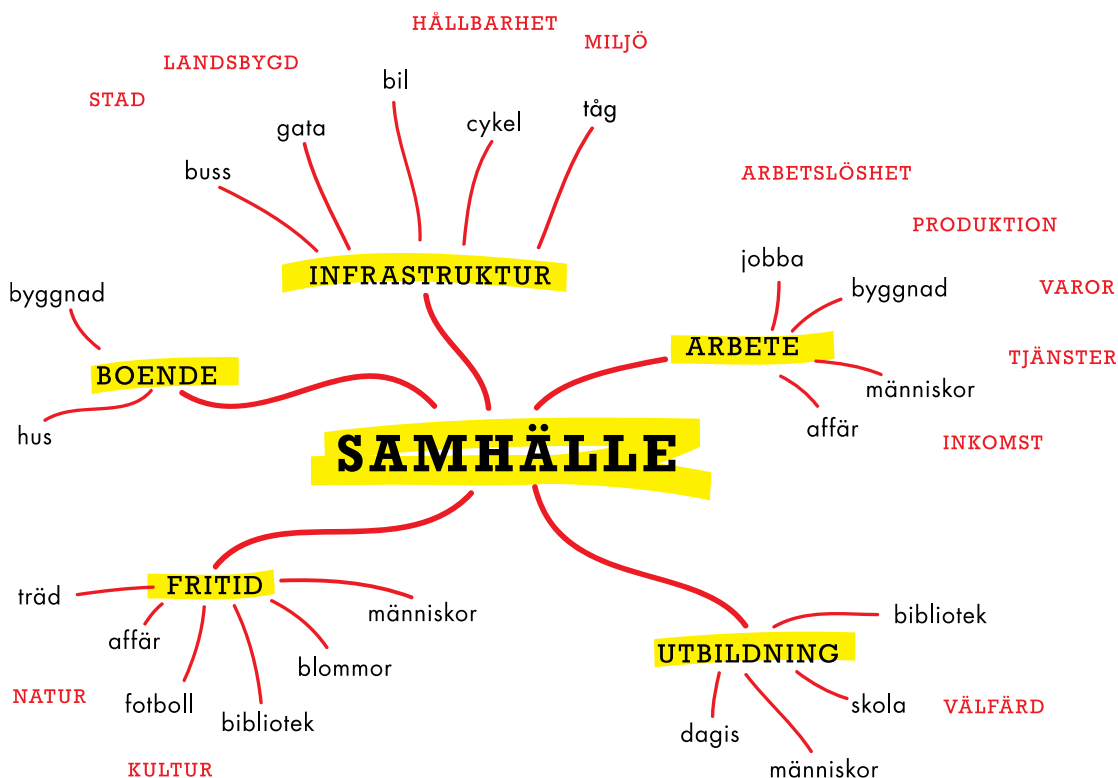
I exemplet på bilden ovan fick en klass i årskurs 7 associera till ordet *samhälle*, och alla ord som eleverna nämnde skrevs in i ett begreppsmoln. Klassen bestod av både elever med svenska som förstaspråk och elever som var nyanlända och som nyligen hade övergått till ordinarie undervisning i samhällskunskap efter en tid i förberedelsegrupp. En elev hade tillgång till studiehandledare under lektionen, och övriga som behövde fick använda olika översättningsverktyg eller ta hjälp av varandra. Av begreppsmolnet går att utläsa att många associerade ordet *samhälle* till olika former av transport eller olika varianter av byggnader eller institutioner. Ordvalet var övervägande vardagsspråkligt (till exempel ord som *jobba*, *dagis* och *fotboll*). Genom att initialt utgå från vardagsspråket och i huvudsak använda sig av samtal och interaktion underlättar läraren för de elever som ännu inte har så goda svenskkunskaper att delta i övningen. Att få lov att interagera och tänka tillsammans och på så vis få hjälp av de andra eleverna ger särskilt nyanlända elever möjlighet att ”tänja sina språkliga resurser och på så sätt kommunicera så att säga utöver sin förmåga” (Lindberg, 2013:493).

För att eleverna ska få möjlighet att parallellt kunna utveckla både sitt vardagsspråk, sitt skolspråk och sitt ämnesspråk behöver läraren föra in samtalet på mer ämnesspecifika ord och begrepp så att eleverna tillägnar sig de förkunskaper som de behöver inför

övningen. Ett sätt att gå vidare från associationsövningen och vardagsorden till samtal om mer ämnesspecifika ord är att göra om begreppsmolnet till en *tankekarta*:

Figur 2.

Exempel på tankekarta. De gulmarkerade samlingsorden och orden i röda versaler har lagts till av läraren för att bygga en bro från det vardagliga språkbruket till det mer ämnesspecifika. Bild: Henrik Pettersson, Lunds universitet.

Genom att strukturera upp elevernas egna ord i en tankekarta ges eleverna möjlighet att sammanföra ord som hör ihop. På så vis får de en mer överskådlig bild av hur orden hör samman. Att göra tankarna visuellt tillgängliga är till stor hjälp för många nyanlända elever (Kaya, 2016). Kartan kan med fördel användas som startpunkt för ett samtal om ordens exakta betydelse. Vad är egentligen skillnaden mellan *hus* och *byggnad*? Finns det fler synonymer? Den kan också ge läraren en möjlighet att introducera mer specifika ord som hör till ämnesområdet, ord som här får fungera som samlingsord för elevernas egna bidrag – begrepp som till exempel *infrastruktur* eller *utbildning* får en naturlig introduktion där delar av betydelsen dessutom redan har förklarats av elevernas egna exempel.

Om eleverna ges möjlighet att röra sig fram och tillbaka mellan vardagligt och ämnesspecifikt språkbruk kan vardagsspråket fungera som en resurs samtidigt som

ämnesspråket utvecklas (Gibbons, 2010). Tankekartan kan byggas ut successivt allt eftersom eleverna tillsammans med läraren fyller på med fler ord, och utifrån denna utvecklade tankekarta kan läraren ställa frågor som leder vidare in mot samhällskunskapens ämnesområde och det fortsatta arbetet med uppgiften ”Den öde ön”. I vårt exempel märks ett tydligt stadsfokus i elevernas vardagsförståelse av samhällsbegreppet. Det ger möjlighet att resonera om förhållandet mellan staden och det rurala. Är staden beroende av landsbygden? Hur ser det ut med förhållandet mellan natur och kultur? Andra frågor som kan vara intressanta att följa upp begreppsmolnet och tankekartan med för att fördjupa det fortsatta arbetet med övningen skulle kunna vara:

- Velfärdsystem: Vad ska vara gemensamt i samhället? Vad ska vara individuellt/privat? Hur finansieras det gemensamma?
- Lagar: Behövs det lagar i ett samhälle? Vilka grundlagar behöver finnas? Hur tas beslut i samhället?
- Gränser och globalisering: Var går gränsen för ett samhälle? Finns det gränser för ett samhälle? Kan någon stängas ute från samhället?
- Boende och fördelningsfrågor: Vem bor var i ett samhälle? Vad händer om man inte kan betala för sitt boende?
- Arbete och arbetsdelning: Vem ska arbeta med vad och hur mycket? Vem jobbar inte och hur klarar den personen sig? Vad innebär begreppen varor och tjänster?

Dessa två introduktionsövningar har som uppgift att få igång elevernas tankeverksamhet, att synliggöra det som de redan vet och att ge eleverna tillgång till varandras kunskaper. Utifrån resultatet från dessa övningar kan sedan läraren mer aktivt styra in samtalet mot vad det är som får ett samhälle att fungera, och eleverna kan börja sitt arbete med att bygga upp ett nytt samhälle på en öde ö. Nästa del av denna lektionsserie handlar om hur läraren i sin undervisning kan ta sig från detta stadium och vidare till en fördjupning av ämneskunskaper parallellt med en breddning av ämnesspråket.

Sammanfattning

En viktig del av undervisningen är att börja varje nytt arbetsområde med att aktivera och synliggöra elevers förkunskaper. Inledande och kontinuerlig bedömning av elevers tidigare erfarenheter och kunskaper ger läraren möjlighet att individanpassa undervisningen och se vilka förkunskaper som eventuellt behöver fyllas på, och det ger eleverna möjlighet att koppla ny kunskap till den kunskap och erfarenhet som de redan har. Digitala verktyg kan användas för exempelvis *begreppsmoln* eller *tankekartor* som

kan vara till hjälp när det gäller att aktivera och synliggöra elevernas kunskaper och erfarenheter i det aktuella området.

Referenser

Gibbons, P. (2010). *Lyft språket, lyft tänkandet: språk och lärande* (2.uppl.). Uppsala: Hallgren & Fallgren

Kaya, A. (2016). *Att undervisa nyanlända. Metoder, reflektioner & erfarenheter*. Stockholm: Natur & Kultur.

Lindberg, I (2013). ”Samtal och interaktion i andraspråksforskning”. I Hyltenstam, K och Lindberg, I, *Svenska som andraspråk. I forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.

Skolverket (2016). *Utbildning för nyanlända elever*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2016a). *Kartläggningsmaterial för nyanlända elever, Steg 1*. Stockholm: Skolverket. Hämtad från bp.skolverket.se/web/step_1/start [2021-04-03]

Skolverket (2016b). *Kartläggningsmaterial för nyanlända elever, Steg 2*. Stockholm: Skolverket. Hämtad från bp.skolverket.se/web/step_2/start [2021-04-03].

Skolverket (2016c). *Kartläggningsmaterial för nyanlända elever, Steg 3, Samhällskunskap*. Stockholm: Skolverket. Hämtad från https://bp.skolverket.se/web/km_step3_kmsam01/information [2021-04-03].

Skolverket (2022). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022*. Stockholm: Skolverket.

SOU 2017/54. *Fler nyanlända elever ska uppnå behörighet till gymnasiet* (betänkande).